

UOT 7.03

ŞƏMSİYYƏ ZALOVA*

MEMARLIQDA VƏ TƏSVİRİ İNCƏSƏNƏTDƏ QOTİKA ÜSLUBU

Qotika üslubu Qərbi Avropada meydana gəlmiş, memarlıq və təsviri sənətdə özünü biruzə vermişdir. Qotika kilsə memarlığında daha yüksək inkişaf mərhələsinə çatmışdır. Qotik üslubda ən mükəmməl əsər sayılan kilsələr yalnız ibadət yerləri deyildi, həm də mülki məqsədlərə xidmət edirdi, kütləvi yığınaqlar, şənliklər və teatr tamaşaları üçün də istifadə olunurdu. Məhz qotika dövründə incəsənətin sintezi anlayışı yaranmışdır. Heykəltəraşlıq ilə yanaşı, vitraj da qotik məbədin bəzəyində böyük rol oynayır. Qotika üslubu öz dövrünün geyimlərinə də təsir göstərmişdir. Təsviri sənət tarixində qotikanı erkən, yetkin və son dövrə ayırırlar. Bu mərhələlər həmin incəsənətin meydana gəlməsini, yüksək inkişafını və tənəzzülünü xarakterizə edir. XV əsrin sonunda qotika üslubu tədricən aradan çıxır və sənət aləmində yeni mərhələlər başlayır. XVII əsrin 40-cı illərində İngiltərədə qotika üslubu yenidən dirçələrək neoqotika ("yeni qotika") adını aldı. Azərbaycan memarlığına da neoqotika öz təsirini göstərmişdir.

Açar sözlər: *Qotik üslub, memarlıq, geyim, neoqotika, alovlanan qotika, kilsələr.*

Qotika təxminən 1440–cı ildə Qərbi və Mərkəzi Avropada meydana çıxmış, başlıca olaraq memarlıq və qismən də təsviri sənətdə özünü biruzə vermiş bədii üslubdur. Qotika incəsənətinin ictimai əsası və məzmunu son dərəcə mürəkkəb və ziddiyyətlidir. Feodalizmin ən yüksək inkişafı və onun tənəzzülə başladığı dövrdəki ictimai münasibətlər, istər feodal və kilsə xadimlərinin, istərsə də sadə xalqın dünyagörüşü qotika incəsənətində öz əksini tapmışdır.

Qotika kilsə memarlığında daha yüksək inkişaf mərhələsinə çatır. Bu da feodalizm cəmiyyətinin mənəvi həyatında kilsənin böyük nüfuzu ilə izah olunur. Qotik üslubda ən mükəmməl əsərlər hesab olunan kilsələr təkcə ibadət yeri olmayıb mülki məqsədlərə də xidmət edir, ictimai yığınaqlar, bayramlar və teatr tamaşaları üçün də istifadə olunurdu [1, s.78].

Qotik məbədin bədii obrazının həllində olduqca böyük rolu onun dekoru oynayır. Məbədin sütunları yanında təsvir olunan müqəddəslər simvolik olaraq “kilsənin dayaqları” kimi təfsir olunurdu, hərçənd ki, eyni zamanda onlar biri – biri ilə və tamaşaçı ilə ünsiyyətdə olan şəxsiyyətlər kimi qəbul edilirdilər. Adətən, heykəllər parlaq boyanırdı. Heykəl məbəd dekorunun, sanki “canlı” elementi və dini ideyaların vasitəçisi idi. Bibliya tarixi, müqəddəslərin həyatına dair İncil süjetləri, kilsənin şərəfi üçün müasirlərin qəhrmanlıqları məbədin dekorunda əyani, müfəssəl hekayə şəklində əks olunurdular.

Heykəltəraşlıqla yanaşı qotik məbədin dekorunda vitraj da çox böyük rol oynayır. Vitraj qotik tikililərin quruluşu sayəsində inkişaf etmişdir. Tarixi baxımdan vitrajdan öncə mozaika mövcud olmuşdur. Lakin işıqötürmə imkanlarının genişliyinə görə vitraj mozaikadan daha üstün tutulurdu. Vitraj Avropa incəsənətinin bütün rəng çeşidini kökündən dəyişdi: sönük, boğuc çalarlar əvəzinə parlaq, əlvan, kəskin kontrastlı rənglərdən istifadə edildi.

Orta əsrlər və antik ənənələrini canlandırmağa çalışan sonrakı İntibah mədəniyyəti tərəfindən qotika estetikası tamamilə rədd edilirdi. Bu üslub yalnız XIX əsrdə, Qərbi Avropanın bədii mədəniyyəti tənəzzül mərhələsinə yaşayan zaman bəraət qazanmağa başlamışdır [2].

Hündürlüyü və zərifliyini görə qotikanı donmuş və ya lal musiqi, daşların simfoniyası adlandırırdılar. Vahiməli, kobud və monolit görkəmli roman məbədlərindən fərqli olaraq, qotik kilsələr naxış və dekorlarla, çoxlu heykəllərlə bəzədilərək səmaya doğru uzanırdı. Onların qüllələri 150 metrə hündür olurdu. Məhz buna görə qotika sözünün almanca “qot”, yəni Allah sözü ilə eyni kökə malik olması və qüllələrin “Allaha doğru” uzanması ehtimal edilir.

Qotik kilsələrin interyeri geniş və işıqlı olaraq çoxsaylı əhali üçün nəzərdə tutulurdu.

Belə baş kilsələr yüngül və səmaya ucalan olurdu. Bu, onunla əlaqədar idi ki, qotik memarlıqda yeni konstruksiyalı qübbələrdən istifadə edilməyə başlanmışdı. Qotik soborlarda qüllə arkalara, onlar isə sütunlara söykənirdi. Kilsənin inşasında karkas tətbiq olunur və beləliklə, ağırlıq azalır. Divarlar yonulmuş daşlardan deyil, kərpicdən kəsilirdi. Yeni konstruksiya divarların qalınlığını azaltmağa, binanın daxilinə genişlənməsinə səbəb olurdu. Daha divarlar qübbələr üçün dayaq rolunu oynamadığına görə onlarda çoxlu pəncərələrin olması mümkün idi. Qotik saraylarda divarların hamar səthi xeyli azaldığı üçün divar rəsmlərinin yerini geniş pəncərələrə salınan vitrajlar tutmağa başladı. Soborları həm interyerdən, həm də eksteryerdən çoxlu relyef və heykəllər bəzəyirdi.

Qotik memarlıq plastika ilə sıx bağlı idi. Soborların emalatxanalarında minlərlə heykəl və relyef hazırlanırdı. Onların hazırlanmasında adətən bir neçə nəsil rəssam və usta köməkçiləri iştirak edirdi. Adətən, portallarda qoyulmuş heykəltəraşlıq kompozisiyaları, müqəddəslərin cərgə ilə düzülüşü nəhəng heykəlləri sanki bura gələnləri qarşılayırdı.

Qotik memarlıq heykəltəraşlığı nəinki özünə daha çox tabe etdi, hətta onun müstəqil əhəmiyyətini də artırdı. Heykəllər divardan ayrılaraq taxça və oyuqlarda qoyulmağa başladı. O dövrdə möcüzələrə, fantastik heyvanlara, əjdaha və divlərə olan inamlar hələ də qalmaqda idi, onların təsvirlərinə tez-tez rast gəlmək olurdu.

Qotika üslubunun elementlərindən ilk dəfə Fransada Müqəddəs Denis Bazilikasında istifadə edilmişdir (1140-1144). Erkən qotikanın xarakterik xüsusiyyətləri Fransa paytaxtının baş kilsəsi (sobor) olan Paris Notr-Dam kilsəsində təəcəssüm olunub. Notr-Dam kilsəsində həm roman, həm də qotika üslublarının cizgiləri qovuşub. Fasadın iri qüllələri roman memarlığı üçün xarakterik olduğu halda, arkalara söykənən xaç qübbə, kontrforslardan (günbəzi saxlayan ağır dayaq), çatma tağlardan və çoxlu pəncərələrdən istifadə edilməsi qotik incəsənətə xasdır.

Bir çox müəlliflər hesab edirlər ki, qotik tikililərin hamısı naməlum sənətkarlara məxsusdur. Amma araşdırmalarımız nəticəsində onlardan bir neçəsinin adlarını müəyyənləşdirməyə nail olduq. Belə ki, 1960-cı ildə Moskvada nəşr olunmuş bir ədəbiyyatda belə qeyd olunur: "Orta əsrlərin möhtəşəm kilsələrinin saxlanılmış iş çertyojları və planları elə idi ki, onları nəinki tərtib etmək, hətta onlardan istifadə etmək üçün də səriştəli ustalar olmalı idi. XII-XIV əsrlərdə nəzəri və praktik cəhətdən o dövr üçün çox yüksək səviyyədə təlim görmüş peşəkar memar kadr-lar hazırlandı. Onların arasında, Villar de Onnenkur (o dövrdən bəri saxlanmış çoxlu sxem və rəsmlərlə zənginləşdirilmiş yazıların müəllifi), bir sıra çex kilsələrinin inşaatçısı Pyotr Parlerj və başqaları var idi [5, s.238].

XIV-XV yüzilliklər Fransada orta əsr incəsənətinin yekun mərhələsi sayılır. Bu dövrdə bəzi kilsələrin pəncərə çərçivələrindəki xətlər yanan alovu xatırladır, həmçinin əyri xətlə formalardan, mürəkkəb rəsmlərdən, şəbəkəli ornamentlərdən də geniş istifadə edilirdi. Ona görə də, son mərhələyə "alovlanan qotika" da deyilir. Bu dövrdə artıq yeni binalar tikilmir, yalnız inşasına başlanmış tikililər sona çatdırılırdı.

Müxtəlif ölkələrdə qotika üslubunun özünəməxsus xüsusiyyətləri olsa da, bu onların daxili vəhdətini və ümumi cəhətlərini inkar etmirdi.

Almaniyada qotika XIII əsrin I yarısında geniş yayıldı. Alman qotikası fransız qotikasından fərqlənirdi. Alman memarları qübbələrin hündürlüyünü kəskin surətdə artıraraq, onların başına şpilləri (uzun mil) olan qüllələrdən tac qoyurdular. Kilsələrin qərb fasadlarındakı qüllələri daha təmtəraqa bəzəyirdilər. Alman qotik memarlığının ən görkəmli əsəri Köln şəhərindəki sobordur (1248-ci ildən – XIX əsrədək). Hündürlüyü 46 metr olan bina çoxlu arkalar, incə naxışlar, çatma pəncərələrlə bəzədilib. Almaniyada qotika dövründə heykəllər fasadları yox, əsasən məbədlərin içərisini bəzəyirdi.

Qərbi Avropanın digər ölkələrindən fərqli olaraq, İngiltərədə şəhərlər az əhəmiyyət kəsb

etdiyindən bu ölkənin qotik incəsənəti əsasən monastırlarla bağlı idi. Kilsələr zəngin bəzəklərlə fərqlənirdi. Adətən, fasad hissədə qüllə olmurdu. İngiltərənin qotik memarlığının ən görkəmli nümunələrindən ingilis krallığının baş məbədi olan Kenterberdəki kilsəni (XII-XIV), Londonda ingilis krallığının dəfn və ənənəvi tacqoyma mərasimlərinin keçirildiyi Vestminster abbatlığının kilsəsini (XIII-XIV), Solsberidəki kilsəni (1220-1266) və s. göstərmək olar.

Orta əsrlərdə İtaliya mədəniyyəti antik ənənələrin təsiri altında olduğundan qotik üslub burada XIV əsrdə formalaşmış, lakin hakim mövqə tuta bilməmişdir. Qotik dövrün ən iri məbədi – 40.000 adam tutan Milan kilsəsidir (1386-cı il – XIX əsr). Zəngin bəzəyə malik olan bu kilsənin təkcə heykəltəraşlıq əsərlərinin sayı 2.300 ədəddir. Çoxəsrlik Venesiya tarixinin parlaq simvolu olan Dojlar Sarayı qotika dövrü tikililəri içərisində məşhur olub, mərkəzi meydan sayılan Müqəddəs Mark meydanını bəzəyirdi. Memar Kalendario Filippo tərəfindən 1309-1424-cü illərdə inşa edilmiş bu saray yüzilliklər ərzində bir neçə dəfə yenidən tikilib. Sarayın fasadları “alovlanan” qotikanın gözəl nümunəsidir.

Qotika incəsənətinin Avropa mədəniyyətinə təsiri yalnız orta əsrlərlə məhdudlaşmır. XIX əsrdə qotika incəsənətinə maraq o qədər artmışdı ki, yarımçıq qalmış bir çox tikililər məhz bu dövrdə başa çatdırılmışdır. Köln kilsəsi, Praqadakı Müqəddəs Vit kilsəsi və s. belələrindəndir [4]. Qotika dövründə incəsənətin sintezi anlayışı yaranmış və bu üslub öz dövrünün geyimlərinə də təsir göstərmişdir. Bu barədə sənətşünas S.Dünyamalıyeva öz kitablarından birində belə qeyd edir: “XII yüzillikdə Fransada roman dövrünün dəbi tədricən bədənə kip yapışan, mütənasib geyimlərlə əvəz edilməyə başlayır. Artıq kişi geyimlərində cəsur döyüşçü ruhu öz yerini qadın geyimlərinə bənzəyən, güllərlə bəzədilmiş paltar geyinmiş, uzun, qıvrım saçlı zərif oğlanlara verirdi”. XIV yüzillikdə dəbdə olan geyim elementlərindən biri də çex kapyuşonu idi (kupal).

1367-ci ildə Vaytmaldan olan Beneş Krabiçe o dövrün kişi geyimlərini tənqid edirdi: “O dövrdə çex kişiləri başqa xalqlardan pis adətlər götürmüşdülər, onlar əvvəllər heç olmazsa, dizdən aşağı və ya daha uzun əmək geyinirdilər. İndi isə göstəriş veriblər ki, onlara qısa, dar, eybəcər əmək tikilsin, belə ki, onlar bu əməklə heç əyilə bilmirdilər. O qədər dar paltar geyinirdilər ki, heç nəfəs ala bilmirdilər. Bəziləri uzun əmək geyinirdi, arxada onu lentlərlə tarım çəkir, öndə düymələrlə bağlayırdılar. Sinələrinə pambıq doldurulmuş punt qoyurdular, lap qadına bənzəyirdilər”. Ayaqlarına qırmızı, ucu leylək dimdiyi kimi miz ayaqqabı geyinirdilər. Dəbdə memarlıqda olduğu kimi dikinə xətlər nəzərə çarpdırılırdı. Sallanan qolçaqlar, iti qol ağzı, dirsəkdən başlayan uzun dekorativ qol (paxi), baş geyimləri, ucu miz və yuxarı qalxan çəkmələr dikinə xətləri göstərirdi. Sonralar Avropada qotik geyimləri dəhşətlə xatırlayırdılar.

Bu cür tənqidi münasibətlərə əsasən deyə bilərik ki, müasir dövrdə televiziya və tamaşalarda gördüyümüz tipik cadugər obrazlarının geyim elementləri olan şişvari qara şlyapa və ucu miz çəkmələr, fikrimizcə, qotika dövrünün geyimlərinə və ümumiyyətlə, bu üsluba kinayəli, tənqidi yanaşmanın göstəricisidir.

İncəsənət tarixində qotikanın əhəmiyyəti böyükdür. Qotika Avropa incəsənətinin inkişafında mütərəqqi mərhələ olmaqla demək olar ki, dünyanın bütün ölkələrinin incəsənətini zənginləşdirmişdir. Bu üsluba müxalif olan İntibah incəsənəti də qotikasız yarana bilməzdi. Qotika incəsənəti külli miqdarda gözəl bədii əsərlər yaradan sənətkarların yaradıcılığının məhsuludur.

XVII əsrin 40-cı illərində İngiltərədə qotika üslubu yenidən dirçələrək neoqotika ("yeni qotika") adını aldı. Neoqotika orta əsrlər və klassik üslubun formalarını, bəzi hallarda isə konstruktiv xüsusiyyətlərini özündə birləşdirirdi. XIX əsrdə orta əsrlər memarlığına marağın artmasında birinciliyi Böyük Britaniya qazanır. Viktorian dövründə Britaniya İmperiyası neoqotik üslubda böyükhəcmli tikinti işləri aparırdı. Ən məşhur neoqotika tikililərindən Temza çayı

sahilindəki Vestminster sarayı, Biq Ben və Tauer körpüsünü göstərə bilərik.

Azərbaycan memarlığına da neoqotika öz təsirini göstərmişdir. Bu üslubda Bakı mily-onçusu Musa Nağıyevin dünyadan erkən köçən oğlu İsmayılın xatirəsinə tikdirdiyi İsmailiyyə binasını (hal-hazırda AMEA Rəyasət Heyətinin binasıdır) qeyd edə bilərik. Venesiya qotikası üslubunda inşa etdirilmiş binanın memarı İ.Ploşkodur [6].

Xarici görkəminə görə neoqotika ənənəvi qotika ilə oxşardır. Eyni sütunlar, şişvari qüllələr, geniş pəncərələr və s. Lakin XX əsrdə poladdan olan çərçivələr, lift və kəşf olunmuş başqa texnoloji elementlər tədricən üslubun aktuallığını itirməsinə gətirib çıxardı. Neoqotika üslubunda binalarda arkalar və kontrforslar əvəzinə interyerdə sütunsuz geniş məkan yaratmağa imkan verən polad özüllərdən istifadə olunmağa başlandı. XX əsrin I yarısında neoqotikanı modernizm əvəz etdi. Modernistlər özlərini neoqotik ənənələrin varisi hesab edirlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Ağayev Ə. Qısa estetik lüğəti. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1970, 464 s.
2. Dünyamalıyeva S. Ornament. Bakı: Nasir, 2014, 272 s.
3. Mirbağırzadə S. İncəsənət tarixi. Bakı: MSA, 2012, 116 s.
4. Şahhüseynova S. Mədəniyyət tarixi və nəzəriyyəsi. Bakı: Sabah, 2010, 876 s.
5. "Всеобщая история искусств" том 2, книга первая, под общей редакцией Б.В.Веймарна и Ю.Д.Колпинского, издательство "Искусство", Москва 1960, 508 стр.+700 стр. илл.
6. <http://www.science.gov.az/pages/istoricheskie-zdaniya>
7. https://az.wikipedia.org/wiki/Roman_memarlıgı
8. <https://az.wikipedia.org/wiki/Neoqotika>

**AMEA Naxçıvan Bölməsi,
İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutu
wems.zal@mail.ru*

Shamsiyya Zalova

Gothic style in architecture and descriptive art

The Gothic style emerged in Western Europe and showed itself in descriptive art. Gothic reaches its highest evolution stage in church architecture. Churches which were considered the most perfect works in gothic style were not only places of worship, also served civil purposes and were used for public gatherings, celebrations and theatre performances. The concept of synthesis of art appears namely in Gothic period. Alongside with sculpture, stained glass played a great role in the ornament of gothic temple. Gothic style had an impact in the clothing of that period to some extent. Gothic style gained its title of "Neogothic" reviving in England in 40-ies of XVII century. Gothic is divided into early, climax and late period in the history of descriptive art. These stages are characterized with the emergence of art, the highest peak and collapse of the very art. In late XV century, gothic style is not applied gradually and new stages begin in art universe. Neo-gothic had its impact on Azerbaijan architecture, as well.

Keywords: Gothic style, architecture, clothing, neogothic, flaming gothic, churches

Шамсия Залова**Стиль готика в архитектуре и изобразительном искусстве**

Готический стиль раскрылся в архитектуре и изобразительном искусстве, которые произошли в Западной Европе в 1440 году. Готика достигает более высокого уровня развития в церковной архитектуре. Церкви, считающиеся лучшими произведениями в готическом стиле, были не только местом поклонения, но и служили гражданским целям, а также использовались для общественных собраний, торжеств и театральных представлений. Именно в эту эпоху возникает концепция синтеза искусства. Помимо скульптуры, витраж играл большую роль в декоре готического храма. Готический стиль также повлиял на костюмы своего времени. В истории изобразительного искусства они делят готику на ранние, зрелые и недавние периоды. Эти этапы характеризуют возникновение, развитие и упадок этого искусства. К концу пятнадцатого века стиль готики был постепенно искоренен, и начали появляться новые этапы искусства. В 40-х годах XVII века в Англии Готический стиль возродился и получил название нео-готика («новая готика»). Неоготика также оказал влияние на азербайджанскую архитектуру.

Ключевые слова: *Готика, архитектура, одежда, неоготика, пылающая готика, церкви.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Cəfər Qiyasi tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma:

İlkin variant 25.02.2020

Son variant 19.03.2020